

УДК 911.3

Григорій Денисик*,

д. геогр. н., професор, завідувач кафедри географії

e-mail: grygden@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0941-9217>**Леонід Стефанков***

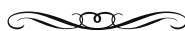
к. геогр. н., доцент, декан природничо-географічного факультету

e-mail: stefankovleonid59@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0671-0375>**Ольга Чиж***

к. геогр. н., доцент кафедри географії

e-mail: orchyzh@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6422-3252>

*Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21100, Україна

ФІЗИЧНА ЧИ ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ?

Розглянуто необхідність та можливості заміни у вищих навчальних закладах України курсу «Фізична географія України» на курс «Природнича географія України». Зазначено, що курс «Фізична географія України» не відповідає сучасним вимогам підготовки студентів-географів рівня «бакалавр», оскільки розглядає лише натуральну природу України без її корінних антропогенних змін. Запропоновано в курсі «Природнича географія України» виокремити три розділи, присвячені фізичній, історичній та антропогенній географії. Кожний із названих розділів слід вивчати упродовж одного семестру, а по закінченні приступити до вивчення курсу «Ландшафтна географія України», що теж включає у себе три частини: натуральне (класичне), історичне та антропогенне ландшафтознавство. Фундаментальні бакалаврські курси: «Антропогенна географія України» і «Ландшафтна географія України» будуть основою магістерських курсів «Конструктивна географія України» і «Конструктивне ландшафтознавство України».

Ключові слова: Україна, фізична географія, природнича географія України, антропогенна географія, ландшафтна географія, структура, семестри, переваги, розвиток.

Григорій Денисик, Леонід Стефанков, Ольга Чиж

ФИЗИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ ИЛИ ГЕОГРАФИЯ ПРИРОДЫ УКРАИНЫ?

Рассмотрена необходимость и возможности замены в высших учебных заведениях Украины курса «Физическая география Украины» на курс «География природы Украины». Отмечено, что курс «Физическая география Украины» не соответствует современным требованиям подготовки студентов-географов уровня «бакалавр», так как рассматривает только естественную природу Украины без её коренных антропогенных изменений. Предложено в курсе «География природы Украины» выделить три раздела, посвященные физической, исторической и антропогенной географии. Каждый из названных разделов следует изучать в течение одного семестра, а по окончании приступить к изучению курса «Ландшафтная география Украины», который тоже включает в себя три части: натуральное (классическое), историческое и антропогенное ландшафтоведение. Фундаментальные бакалаврские курсы: «Антропогенная география Украины» и «Ландшафтная география Украины» будут основой магистерских курсов «Конструктивная география Украины» и «Конструктивное ландшафтоведение Украины».

Ключевые слова: Украина, физическая география, география природы Украины, антропогенная география, ландшафтная география, структура, семестры, преимущества, развитие.

Grygoriy Denysyk, Leonid Stefankov, Olga Chyzh

PHYSICAL OR NATURAL GEOGRAPHY?

The paper considers the necessity and possibility of replacing the course «Physical Geography of Ukraine» with the course «Natural Geography of Ukraine» at higher educational establishments of Ukraine. It is noted that the course «Physical Geography of Ukraine» does not meet modern requirements to education of students-geographers at the «Bachelor» level, since it deals only with the natural environment of Ukraine without its radical anthropogenic changes. Three sections devoted to physical, historical and anthropogenic geography are proposed in the course «Natural Geography of Ukraine». Natural geography is a science that consistently recognizes the geocomponent nature of the Earth or its individual regions from their natural conditions through the history of economic to modern human development. Hence, in addition to natural geocomponents, the subject of natural geography study is the history and features of human economic use of natural resources, as well as the present state of the geocomponents of nature both as separate regions, and the Earth as a whole.

The structure of natural geography is much more complex than physical geography. Physical geography is a component of natural science. In addition to it, natural geography combines historical and anthropogenic geography. They are closely interconnected and complement each other. However, physical geography has a special status. It represents the «natural» basis of natural geography and studies the unchanged human components. The history of their economic development and the formation of modern features are considered by historical geography. Anthropogenic geography examines the issues of human influence on the incomplete nature, its separate components. Physical, historical and anthropogenic geographies have their objects and methods of research. Each of these geographies is studied within one semester and at the end of the course the students proceed to study the course «Landscape Geography of Ukraine», which also includes three parts: natural (classical), historical and anthropogenic landscape studies. Fundamental Bachelor Courses: «Anthropogenic Geography of Ukraine» and «Landscape Geography of Ukraine» will be the basis of Master's courses «Constructive Geography of Ukraine» and «Constructive Landscape Science of Ukraine».

Keywords: Ukraine, physical geography, natural geography of Ukraine, anthropogenic geography, landscape geography, structure, semesters, advantages, development.

Вступ. Наприкінці ХХ і, особливо, на початку ХХІ ст. географам України стало зрозуміло, що сучасне ландшафтне і екологічно дестабілізоване середовище характеризується аномально швидкими змінами структурної організації геокомпонентів і ландшафтних комплексів та взаємозв'язків між ними [3, 8]. Це вимагає суттєвого перегляду змісту і структури фундаментальних географічних курсів у вищих навчальних закладах. У першу чергу до таких відносимо «Фізичну географію України» і «Фізичну географію материків і океанів». Це стосується не лише назв цих курсів, але і їх суті, структури та процесу вивчення географії. *Фізична географія* – це наука, що вивчає географічну оболонку та її ландшафтні комплекси у їхньому натуральному стані (*physikos* – від грецького – натуральний). Упродовж тисячоліть людина не лише змінила натуральні геокомпоненти та ландшафтні комплекси, але й докорінно перебудувала їх, а часто і змінила «образ» та «суть» природних регіонів. Не врахування цих змін у процесі вивчення географії віддаляє фізичну географію від суспільної географії, картографії, екології та інших наук. Стає зрозумілим, що фізична географія у її класичному розумінні не може виконувати роль провідної науки, яка вивчає сучасне природне (натуральне, натурально-антропогенне й антропогенне) середовище. Таку місію на себе може взяти *природнича географія*. Розглянемо це детальніше на прикладі нового курсу «Природнича географія України».

Вихідні передумови. У навчальних планах географічних і природничо-географічних факультетів вищих навчальних закладів України упродовж багатьох десятиріч, без суттєвих змін і доповнень, наявні курси «Фізична географія України» і «Фізична географія материків і океанів». Автори підручників і навчальних посібників з цих географічних курсів вважають, що поки що недоцільно вносити корінні зміни у процес вивчення фізичної географії. Однак, сучасний стан природного середовища та його реальне пізнання вимагають іншого підходу, відповідно й іншого навчального курсу.

Ще у 1998 році видано перший регіональний навчальний посібник «Природнича географія Поділля» [1], а через три роки у навчальний план кафедри географії Вінницького педуніверситету введено новий курс з ідентичною назвою, що успішно вивчається й зараз. У передмові посібника «Природнича географія Поділля» зазначено: «традиційно цей посібник можна було б назвати «Фізична географія Поділля». Звично, не викликає запитань, однак не відповідає істині» [1, с. 10]. У цьому посібнику природа окремого регіону – Поділля – розглянута не лише у її натуральному стані, але й показано особливості господарського освоєння природничих ресурсів упродовж століть та реальний сучасний стан антропогенізованих

геокомпонентів і ландшафтних комплексів. Це уже не фізико-географічне, а природничо-географічне вивчення регіону. Частково з природничо-географічних позицій підготовлено підручник О.М. Маринича і П.Г. Шищенка «Фізична географія України» [6], де звернено увагу на антропогенну трансформацію натуральних ландшафтів України.

Мета статті: розглянути переваги курсу «Природнича географія України» над курсом «Фізична географія України» у процесі підготовки фахівців географії у вищих навчальних закладах країни, показати можливості та необхідність курсу «Природнича географія України», обґрунтувати його структуру і перспективи розвитку у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Аналітичний огляд монографічних видань і навчальної літератури з географії за минулі 20 років показує, що поняття «природнича географія» – його розуміння, використання у якості назв навчальних дисциплін, підручників і посібників, теорії та практики фахівців-географів – поступово займає належне йому місце, однак трактується неоднозначно. Переважно природничу географію ототожнюють з фізичною географією. При такому розумінні суті природничої географії відбувається лише заміна одного поняття іншим. Поняття «природнича географія» значно ширше, ніж поняття «фізична географія». При цьому фізична географія не зникає, а є основою, фундаментом природничої географії. Міняється лише статус фізичної географії. Питання щодо того, чи доцільні назви «антропогенна природнича географія», і, відповідно, «історична природнича географія» та «фізична природнича географія» [8] – є незрозумілим ускладненням (засміченням) мови географічної науки та дисциплін у вищих навчальних закладах.

Природнича географія – наука яка послідовно пізнає геокомпонентну природу Землі або її окремих регіонів від їх натурального стану, через історію господарського освоєння до сучасного антропогенного розвитку. Звідси, крім натуральних геокомпонентів, предметом дослідження природничої географії є історія та особливості господарського використання людиною природних ресурсів, а також сучасний стан геокомпонентів природи як окремих регіонів, так і Землі загалом.

Структура природничої географії значно складніша, ніж фізичної. Фізична географія є складовою природничої географії. Крім неї, природнича географія об'єднує історичну та антропогенну географію (рис. 1). Вони тісно взаємопов'язані й доповнюють одна одну. Однак, фізична географія має особливий статус. Вона представляє «натуральну» основу природничої географії і вивчає не змінені докорінно людиною природні компоненти. Історію їх господарського освоєння та формування сучасних особливостей розгля-

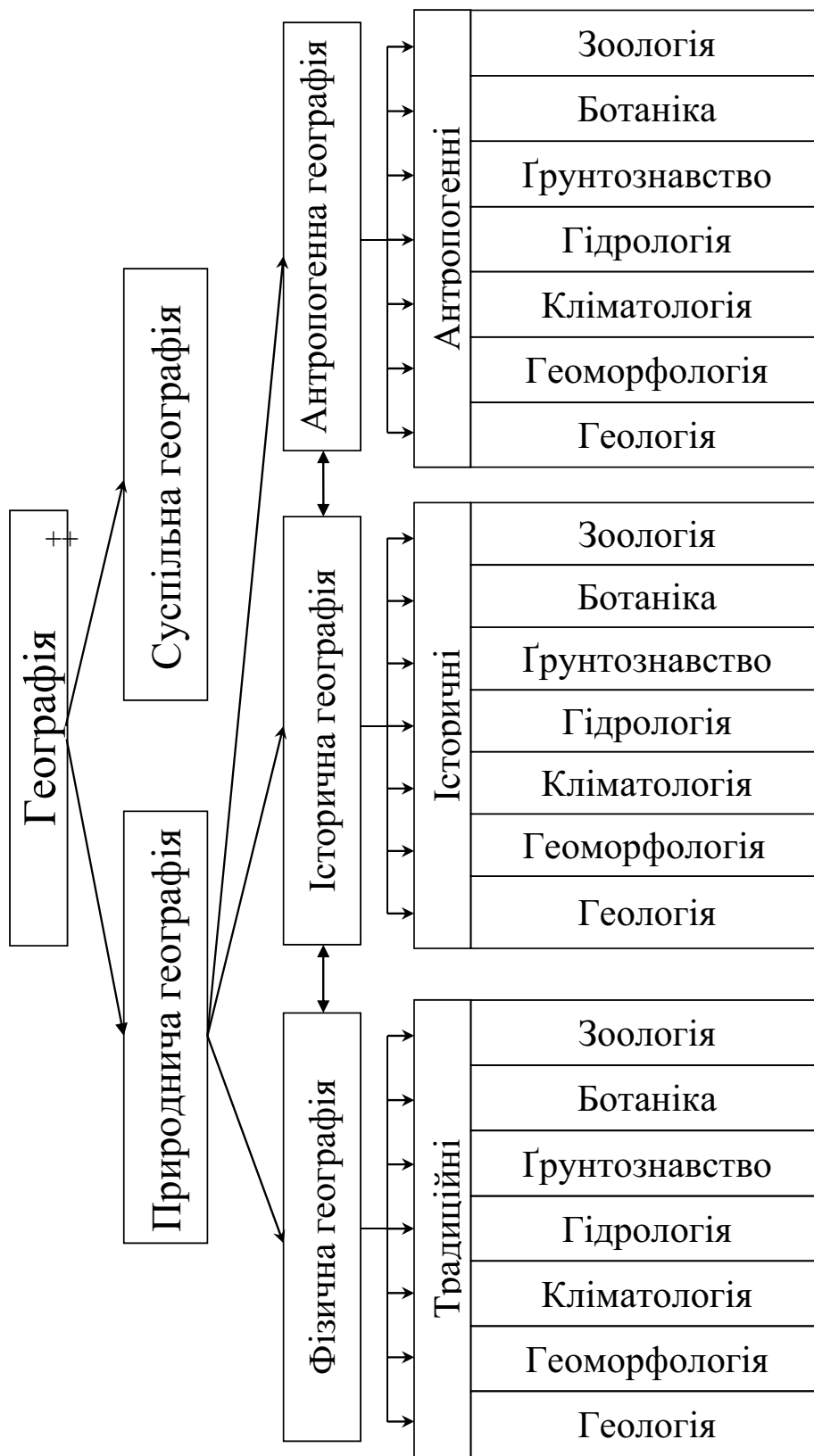

Рис. 1. Складові природничої географії та базові науки, що їх формують

дає історична географія. Антропогенна географія вивчає питання впливу людини на безкомплексну природу, її окремі компоненти. Фізична, історична та антропогенна географії мають свої об'єкти, предмети та методи досліджень. Об'єднує їх кінцева мета та історико-географічний підхід до вивчення природних компонентів.

Безперечно, що за ступенем розвитку та складністю пізнання (вивчення) природного середовища складові природничої географії розрізняються між собою. Якщо науки, що формують фізичну географію, уже пройшли значний шлях розвитку і мають власну структуру, то більшість наук у структурі історичної географії та антропогенної географії знаходяться на стадії становлення і наукових пошуків. Публікації початку ХХІ ст. дають можливість зауважити, що історична географія і антропогенна географія України поступово виходять із «тіні» фізичної географії. У структурі історичної географії це в першу чергу стосується історичних геології, кліматології та зоології; антропогенної географії – уже оформились антропогенні геологія [7], геоморфологія [5], кліматологія, зоологія, активно розвиваються дослідження з антропогенних ґрунтознавства та ботаніки, менше – гідрології [1, 5].

Природнича географія тісно взаємопов'язана з *ландшафтною географією*, яку формують натуральне (класичне), історичне та антропогенне ландшафтознавства. У вищих навчальних закладах їх необхідно вивчати як окремі пов'язані між собою дисципліни, однак у певній послідовності: «Природнича географія України» – «Ландшафтна географія України».

Десятиріччями вивчаємо природу України у курсі «Фізична географія України». Технологія вивчення усталена і звична: просторове розташування, характеристика геокомпонентів, природних зон і географічні основи раціонального природокористування. У зв'язку з тим, що «*physikos*» – натуральний, до цього часу продовжуємо вивчати натуральну природу України, зокрема зони лісів, лісостепу, степу. Уже давно відомо і доведено, що натуральних природних геокомпонентів і ландшафтів в Україні немає, або майже немає: замість лісостепу – лісополе [2], замість степу – польова зона, у межах яких активно розвиваються і впливають на функціонування сучасного господарства не натуральні, а антропогенні процеси і явища. Стає зрозумілим, що *необхідно міняти технологію вивчення природи України* (ідентично материків і океанів). Це окремо розглянуто в спеціальній статті [2]. Тут лише зазначимо; справжнє розуміння сучасної природи України можливе лише у процесі пізнання її у натуральному стані (до появи людини), детального розгляду особливостей її господарського освоєння (історичний аспект) і сучасної антропогенної природи. Це вже буде *нова чи новітня технологія вивчення природи України*

і, відповідно, навчальна дисципліна отримає нову назву: «Природнича географія України».

У ВНЗ України природничу географію доцільно вивчати упродовж трьох семестрів: у IV семестрі II курсу – фізичну географію; у V семестрі III курсу – історичну географію; у VI семестрі III курсу – антропогенну географію. Це стосується і ландшафтної географії, але на семестр пізніше: у V семестрі III курсу – натуральне (класичне) ландшафтознавство; у VI семестрі III курсу – історичне ландшафтознавство і у VII семестрі IV курсу – антропогенне ландшафтознавство (рис. 2).

Разом з розвитком природничої та ландшафтної географії будуть запропоновані й нові поняття та терміни. Їх не буде багато, більшість з них уже усталені і не викликають суперечок.

Заміна фізичної географії природничою – не видумка науковців, а вимоги часу. Що вона дає? Порівняно з фізичною, у природничій географії:

- значно збільшується глибина і розширюється горизонт пізнання сучасної природи;
- суттєво урізноманітнюються об'єкт і предмет дослідження: натуральна – історична – антропогенна природа;
- у структурі природничої географії чітко визначено місце фізичної, історичної та антропогенної географії;
- пізнання природи будь-якого регіону – від її натурального стану, через історію господарського освоєння до сучасного - дає можливість зрозуміти її реальний розвиток на початку ХХІ ст. та з меншими витратами стабілізувати небажані природні та, частково, суспільні процеси;
- бакалаврські курси «Природнича географія» і «Ландшафтна географія» - найкраща основа для магістерських курсів «Конструктивна географія» і «Конструктивне ландшафтознавство»;
- результати природничо-географічних досліджень є реальною основою для прогнозування розвитку навколишнього середовища у майбутньому.

Якщо курс «Фізична географія України» вже достатньо відпрацьований, то у *перспективі* більше уваги необхідно приділити підготовці підручників і навчальних посібників з історичної географії та антропогенної географії. Цей процес уже розпочався, однак темпи його не відповідають сучасним запитам і розвитку освіти в Україні. З 2018 року в навчальний план підготовки географів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського замість курсу «Фізична географія України» введено курс «Природнича географія України» і розпочато підготовку однойменного навчального посібника. Однак, у процесі підготовки розділів підручника, особливо присвячених історичній географії та антропогенній географії, проблемним постає питання термінології. Розглянемо це на прикладі поняття «селитебний ландшафт». Термін «сели-

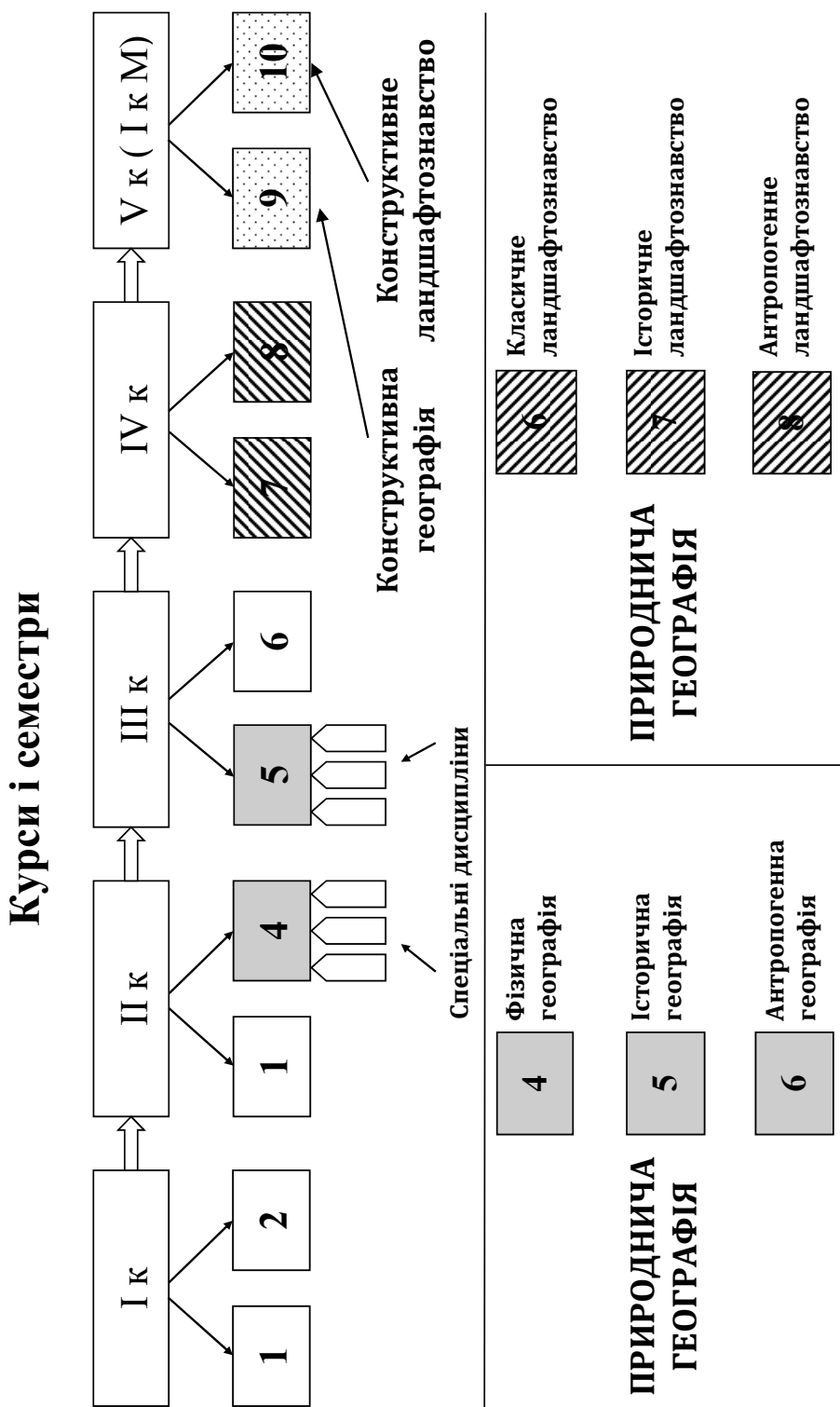

Рис. 2. Природнича географія України у навчальному процесі ВНЗ

тебний ландшафт» одержав загальне визнання і зараз широко використовується у дослідженнях антропогенних ландшафтів. Разом з тим, є й інші назви заселених людьми територій. Так, поряд із уже усталеним терміном «селитебний ландшафт» починає вживатися словосполучення «сельбищний ландшафт», при цьому обидві назви мають однакове значення — «заселена територія».

Перший аргумент проти вживання пізнішого терміну базується на одному з головних принципів термінології: якщо новий термін є, а нового поняття за ним немає, то це не більше, ніж гра у слова. Одна з найважливіших вимог до розбудови термінології — не замінювати без доконечної потреби вже усталені назви. Усталеною вважається назва, письмово зафіксована відповідним словником (фаховим чи тлумачним) або енциклопедією (також фаховою чи загальною). Найавторитетнішим арбітром у цій суперечці є статті у «Географічній енциклопедії України» під назвою: «ландшафт селитебний», «селитебна зона» та відсутність у них будь-яких словосполучень з прикметником «сельбищний». Академічні словники та енциклопедії — це взірці нормативності, правильності мови. Нове запозичення дістає права громадянства лише тоді, коли його включено до такого видання.

Другий аргумент «проти» полягає у тому, що жодна термінологічна система не повинна плодити назви-синоніми. Такі лексичні явища, як синонімія, омонімія, паронімія, тобто будь-яка варіативність, яка доречна й бажана у художньому стилі, недопустима у сфері термінології, тому що порушує головну ознаку терміну — його смислово прозорість, чіткість, однозначність. Найкращим виходом з такої ситуації є прибирання одного із синонімів — зазвичай того, який виник пізніше. Аксиома ідеальної термінології твердить: $1 = 1$, тобто «одне поняття має один мовний знак для вираження» і навпаки — «одне слово мусить називати лише одне поняття».

Отже, дотримання основних принципів термінології вимагає категоричного вибору між «селитебний» і «сельбищний». Допускати рівноправне вживання обох назв означає свідомо долучатися до руйнування системи ландшафтознавчої термінології. І у цьому протистоянні беззаперечні переваги на боці першого терміну як такого, що виник значно раніше і головне — зафіксований новітнім фаховим академічним виданням України.

Варто також зазначити, що при спробах утворити термін «сельбищний ландшафт» зовсім не враховані мовні чинники. Це неприпустимо при творенні нового терміна, оскільки термінологія — лише мовна підсистема, яка підпорядкована всім загальномовним універсальним нормам (орфоепічним, орфографічним, граматичним, лексичним). А вживання прикметника «сельбищний» у ролі терміна порушує низку обов'язкових норм. По-перше, обидва слова — і мотивуюче, і мотиво-

ване — відносяться до застарілої лексики, на що вказує академічний «Словник української мови» в 11 томах: сельбище, *заст. Поселення. Приклад з хуг. літератури: На цім місці (в Сімферополі) було грецьке сельбище Неаполіс. О. Вишня.* Прикметник «сельбищний» не зафіксований цим словником, але він при тому цілком нормативний і вписується в загальну модель творення українських прикметників з суфіксом -н-. Проте творення нових слів, тим більш термінів, на базі застарілої лексики, що вийшла з активного уживання, яка незвична й почасти незрозуміла сучасному мовцю, не може бути визнане прогресивним явищем при всій повазі до чистоти української мови. Отже, найголовніша претензія до цього утворення — воно має затемнене, непрозоре значення через свою застарілість і маловживаність.

Крім того, новостворений термін має легко вимовлятися, бути милозвучним, як цього потребують орфоепічні норми нашої мови. Це досягається шляхом рівномірного поєднання у складі приголосних і голосних звуків, чому не відповідає слово «сельбищний», яке вимовляється [сел'бищний], тобто має збіг кількох приголосних в основі, що нетипово і небажано для української мови. За такої будови і вимови цей термін геть позбавлений перспективи увійти у міжнародну термінологічну систему, а це обов'язково повинно враховуватися при створенні нової термінологічної назви.

Отже, аргументи проти поширення термінологічної сполуки «сельбищний ландшафт» досить вагомі: це порушення як загальномовних, так і власне термінологічних вимог до новоутворень. Ці порушення навряд чи можуть компенсувати «російське» походження слова «селитебний», яке досить прозоро пов'язане з мотивуючим його словом «селити(ся)», просте у написанні й вимові, добре відоме фахівцям з географії, занесене в енциклопедію, широко вживається у наукових монографіях, статтях, дисертаціях з ландшафтознавства. І немає ніякої користі в тому, щоб засмічувати й так далеку від досконалості географічну і ландшафтознавчу термінологію синонімами-дублікатами. Корисно, навпаки, позбутися ідентичних за змістом, але різних за формою назв, аби терміносистема працювала краще й ефективніше.

З приводу надуманих нових назв-синонімів щодо терміну «селитебний ландшафт» ми вже зауважували: «крім «селитебні», є ще інші загальні назви заселених людьми територій, зокрема: «сельбищні» — зараз стає популярною, хоча не зрозуміло, як місто або міську агломерацію можна вважати сельбищем; «поселенські» — чому не «заселенські» або «виселенські»? Критичні зауваження щодо назви «селитебні», терміну «селитьба» як російськомовних не є обґрунтованими. «селитьба» — слово староруське і його можна однаково використовувати як в українській, так і в російській та білоруській мовах».

Узагальнюючи вище зазначене, приходимо до такого визначення:

селитебний ландшафт — це антропогенний ландшафт, що формується і функціонує під впливом селитебної діяльності людей. Якщо селитебна діяльність людей призводить до розбудови міста — формується міський, містечка — містечковий, села — сільський ландшафт (рис. 3). Разом з тим, не завжди правильним є вживання словосполучень «міський селитебний ландшафт» або «сільський селитебний ландшафт».

Ці терміни доцільно вживати лише тоді, коли дослідження стосуються заселених людиною у містах чи селах територій, місця їх безпосереднього проживання. Якщо врахувати, що в структуру поселень, зокрема сільських, крім територій, зайнятих жилою забудовою, входять тракторні стани, ферми, токи, дороги, кар'єри, ставки тощо, доцільніше використовувати термін з більш широким значенням — сільський ландшафт (ідентично

містечковий і міський ландшафт). Безперечно, що поява нових термінів і понять, своїх чи запозичених з інших наук, — процес об'єктивний. Однак безпідставне захоплення ними не прикрасить антропогенну географію ландшафтознавства.

Висновки. Природнича географія об'єднує три, у майбутньому, можливо, — чотири (конструктивну географію), тісно пов'язані між собою науки: фізичну, історичну та антропогенну географію. Кожна з них має свою, уже частково прийнятну географами — природничниками, структуру. У ВНЗ України загальновизнаною є «Фізична географія України», однак статус її необхідно міняти. «Фізична географія України» не просто складова, вона є основою курсу «Природнича географія України». З оновленої «Фізичної географії України» необхідно розпочинати вивчати у ВНЗ *новий* бакалаврський курс «Природнича географія України», який органічно стане основою магістерського курсу «Конструктивна географія України».

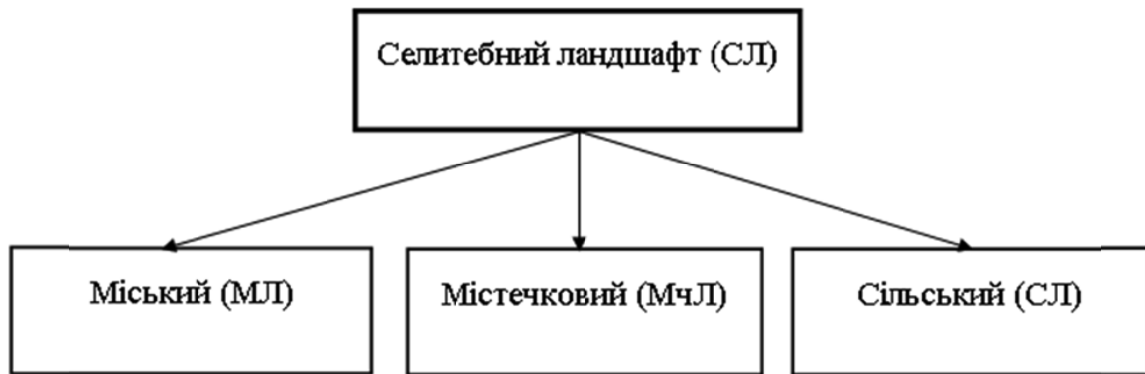

Рис. 3. Структура селитебного ландшафту

Список використаних джерел:

1. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля / Г.І. Денисик. — Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 2011. — 184 с.
2. Денисик Г.І. Ліс поле України / Г.І. Денисик. — Вінниця: ПП «Видавництво «Тезис», 2001. — 284 с.
3. Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство. Ч. I. Глобальне антропогенне ландшафтознавство / Г.І. Денисик. — Вінниця: Вінницька обласна друкарня, 2014. — 334 с.
4. Денисик Г.І. Природнича географія України / Г.І. Денисик, О.П. Чиж / Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер.: Географія. - 2016. - Вип. 28, № 3-4. - С. 5—10.
5. Ковальчук І.П. Антропогенна геоморфологія: навчальний посібник / І.П. Ковальчук, О.В. Колтун. — Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2012. — 193 с.
6. Маринич О.М. Фізична географія України: підруч. / О.М. Маринич, П.Г. Шищенко. — К.: Знання, 2005. — 511 с.
7. Паранько І.С. Антропогенна геологія і четвертинна геологія — різні наукові напрями / І.С. Паранько // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та геології. — Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. — С. 10-18.
8. Стан, проблеми і перспективи природничої географії. — Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2011. — 186 с.

References:

1. Deny'sy'k, G.I. (2011). Pry'rodny'cha geografiya Podillya [Natural geography of Podillya]. Vinny'cy'a: EkoBiznesCentr, 184.
2. Deny'sy'k, G.I. (2001). Lisopole Ukrayiny' [Forest field of Ukraine]. Vinny'cy'a: PP «Vy'davny'cztvo «Tezy's», 284.
3. Deny'sy'k, G.I. (2014). Antropogenne landshaftoznavstvo. Ch. I. Global'ne antropogenne landshaftoznavstvo [Anthropogenic landscape science. Part I. Global anthropogenic landscape science]. Vinny'cy'a: Vinny'cz'ka oblasna drukarnya, 334.
4. Deny'sy'k, G.I., Chy'zh, O.P. (2016). Pry'rodny'cha geografiya Ukrayiny' [Natural geography of Ukraine] / Scientific notes of M. Kotsiubynsky VSPU. Series: Geography, 28 (3-4). 5-10.

5. Koval'chuk, I.P., Koltun, O.V. (2012). Antropogenna geomorfologiya: navchal'ny'j posibny'k [Anthropogenic geomorphology: textbook]. L'viv: VCz LNU im. I. Franka, 193.
6. Mary'ny'ch, O.M., Shy'shhenko, P.G. (2005). Fyzy'chna geografiya Ukrainy': pidruch. [Physical geography of Ukraine: textbook]. Ky'yiv: Znannya, 511.
7. Paran'ko, I.S. (2011). Antropogenna geologiya i chetverty'nna geologiya – rizni naukovy napryamy' [Anthropogenic geology and quaternary geology - various scientific directions]. Teorety'chni, regional'ni, pry'kladni napryamy' rozvy'tku antropogennoyi geografiyi ta geologiyi [Theoretical, regional, applied directions of anthropogenic geography and geology development]. Kry'vy'j Rig: Vy'davny'chy'j dim, 10-18.
8. Stan, problemy' i perspektyvy' pry'rodny'choyi geografiyi (2011). [Status, problems and prospects of natural geography]. L'viv: VCz LNU im. I. Franka, 186.

Відомості про авторів:

Денисик Григорій Іванович – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії природничо-географічного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Стефанков Леонід Ілліч – кандидат географічних наук, доцент, декан природничо-географічного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Чиж Ольга Петрівна - кандидат географічних наук, доцент кафедри географії природничо-географічного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського